آشنایی با کتاب المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام ـ مجید معارف، مهدی هادیان
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال دوازدهم، شماره ۴۵ «ویژه حدیث»، زمستان ۱۳۹۳، ص ۱۴۶ ـ ۱۶۳

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

آشنایی با کتاب المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام

مجید معارف *
مهدی هادیان **

چکیده: این گفتار، به معرفی کتاب "المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام" نوشته آیة الله شیخ محمد غروی (۱۳۴۵-۱۴۳۰ق) می‌پردازد که برای نخستین بار، به شرح و تبیین کلمات امام مهدی علیه السلام پرداخته است. ضرورت توجّه به روایت و درایت سخنان آن حضرت، همراه با توضیح روش نگارش این کتاب، منابع آن، رویکردهای رجالی و فقه الحدیثی و فقهی و اعتقادی کتاب، در این مقاله آمده است.

کلیدواژه‌ها: المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام (کتاب)؛ غروی، محمد؛ سخنان امام مهدی علیه السلام- روایت؛ سخنان امام مهدی علیه السلام- درایت.

---

*. استاد دانشکده الهیات دانشگاه تهران.
**. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه مذاهب اسلامی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

۱- مقدمه

ضرورت توجّه به حجّت حیّ خدا در روزگار، رکن اساسی نظام اندیشهٔ شیعی است. این ضرورت، همان است که در کلام رسای رضوی به عبارت "انا من شروطها" بیان شده و حضرتش را به درگیری با فتنهٔ فرگیر "واقفیه" کشانده است. باری، این ضرورت در زمان فعلی که در دورهٔ امامت آخرین حجّت الهی و ذخیرهٔ خدا برای اقامهٔ کامل دین در سطح جهان است، تأکید بیشتری می‌یابد. از سوی دیگر، شیطان با تمام امکانات خود در تلاش است که این رشتهٔ استوار الهی را به گسست بکشاند و در آن سستی پدید آورد. بدین روی، هر کوششی در راه اقامهٔ نام و یاد امام عصر ارواحنا فداه، جهادی است مقدّس که باید بدان ارج نهاد.

ترویج کلمات حضرتش گامی در این راه است، خصوصاً آنگاه که توسط بزرگ مردی فقیه و حدیث شناس همراه با شرح و توضیح این کلمات صورت پذیرد.

«المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام» اثری نفیس در شرح عبارات نقل شده از حضرت ولی عصر – عجل الله تعالی فرجه الشریف– است که به همت مرحوم آیة الله محمد غروی به رشته تحریر در آمده است. از متن کتاب بر می‌آید که مؤلف کار نگارش این کتاب را در حدود سال ۱۴۰۸ق به انجام رسانده (ج۱ ص۷۱)، اما سال انتشار این اثر ۱۴۱۴ق است. بنابر این کتاب «المختار» در زمان حیات مؤلف خود منتشر شده است.

این اثر در سه مجلد و جمعاً در حدود دو هزار صفحه در قطع وزیری توسط انتشارات مهر در شهر مقدس قم و در تیراژ سه هزار نسخه منتشر شده و پس از آن علی رغم اتمام چاپ نخست، تجدید چاپ نگردیده است.

احتمالاً علت این امر، وسواس علمی نویسندهٔ فقید است که – به گفتهٔ شاگردانش– تا آخر عمر خود، در جهت بازنگری و اصلاح نوشتارهای خود می‌کوشید، و نشر مجدد

آنها را موکول به این تصحیح‌ها می‌کرد.

نویسنده جملاتی را از لابلای احادیث مروی از حضرت حجت‌علیه‌السلام انتخاب کرده و به شرح و توضیح آن پرداخته است. این جملات از۱۲۲ توقیع، کتاب و بیان آن حضرت انتخاب و در۵۰۰ جملهٔ متمایز دسته‌بندی شده است. در مقدمهٔ کتاب، این جملات از ۵ منبع اصلی معرفی گردیده است:

۱-۱- روایاتی از امامان پیشین‌علیهم‌السلام در مورد گفتگوی حضرت حجت‌علیه‌السلام با اصحاب خویش یا دیگران (مانند دشمنان خویش) در دوران غیبت یا در عصر ظهور.

۱-۲- توقیعاتی که خطاب به نواب اربعه صادر گردیده و توسط ایشان نقل شده است.

۱-۳- توقیعاتی که در زمان غیبت صغری خطاب به دیگر شیعیان مخلص نگارش یافته و توسط نواب اربعه به دست ایشان رسیده است.

۱-۴- داستانهایی که در مورد تشرف برخی از صالحان به محضر آن حضرت در کتب معتبر نقل شده که در آن تشرفات، آن حضرت جملاتی با آنان گفتگو کرده‌اند و آن گفتگو جنبهٔ عمومی نیز داشته است.

۱-۵- تشرفاتی که در روزگار حاضر، اخبارش به ما رسیده است و نشان دهندهٔ حضور امام زمان‌علیه‌السلام در متن جامعه است. البته اخباری که توسط افراد قابل اطمینان نقل گردیده است. (ج ۱، ص ۱۰، از مقدمه مولف)

کتاب تا پایان به همین منابع وفادار مانده و به ویژه در مورد منبع پنجم، بسیار با احتیاط عمل کرده است و از برخی نقلهای سبک در مورد تشرفات که در سالهای اخیر در جامعه رواج یافته، در این کتاب اثری نیست. با این حال مؤلف اصرار دارد که بنابر دلایل روایی، عدم نقل برخی تشرفات به معنی رد آنها نیست.

پیش از ورود به محتوای کتاب باید به این نکتهٔ مهم اشاره کرد، که میزان حجیت تشرفات در ایام غیبت کبری مورد بحث محدثان و فقیهان است. برخی از پژوهشگران

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

حوزه‌ی حدیث، معتقدند که محتوای تشرفات به خدمت حضرت حجت در ایام غیبت کبری حجت شرعی برای همگان نیست؛ بلکه برای آنان که به آن قطع و اطمینان عقلایی پیدا کنند، از باب قطع، حجیت حاصل می‌شود. این البته به معنای تکذیب مشاهده کنندگان آن حضرت نیز نیست. بلکه بدان معنا است که احکام شرعی را نمی‌توان بر پایهٔ این تشرفات، تصحیح کرد و تغییر داد. (راز پنهانی و رمز پیدایی، فصل پنجم)

نویسنده جهت شرح جملات مختار، از آیات قرآن، روایات معصومین علیهم‌السلام و دانش‌هایی چون ادبیات عرب، رجال و... بهره برده است. به طوری که به جز آیات متعدد قرآن، از ۲۳ حدیث قدسی و ۸۳۲ حدیث از سایر اهل بیت علیهم‌السلام استفاده کرده که در مجموع، تعداد روایات این کتاب را به حدود ۱۰۰۰ روایت می‌رساند.

۲- شیوهٔ دسته بندی و ارائهٔ مطالب

۲-۱. جملات انتخاب شده توسط مؤلف در این کتاب، بر اساس حروف الفبایی ابتدای هر عبارت دسته‌بندی شده‌اند.

۲-۲. نویسنده به هر عبارت، شماره‌ای اختصاص داده و پس از نقل هر عبارت، ابتدا علت بیان آن جمله توسط امام زمان علیه‌السلام را بیان می‌کند.

۲-۳. به معرفی سند یا اسنادی که این عبارت را نقل کرده‌اند، می‌پردازد.

۲-۴. به فراخور تفسیری که قصد دارد از آن جمله ارائه کند، مقداری پیش و پس از آن عبارت را نیز نقل می‌کند تا فضای آن جمله را به طور کامل برای خواننده ترسیم نماید.

۲-۵. اگر بخش دیگری از آن توقیع یا بیان را در جای دیگری از کتاب ذیل جملهٔ دیگری شرح کرده باشد، به آن ارجاع می‌دهد. روش ارجاع نیز با استفاد از شماره‌هایی است که از عدد ۱ تا ۵۰۰ به جملات فهرست شده اختصاص یافته است.

۲-۶. پس از نقل اصل روایت و علت بیان آن توسط امام عصر علیه‌السلام، به شرح عبارت یا مسائل مرتبط با آن می‌پردازد. در واقع، اثر نویسنده در این جامع، در چنین مواردی به

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

چشم می‌خورد. توضیحات فقهی، رجالی، اخلاقی، تاریخی و اعتقادی در لابلای صفحات کتاب به چشم می‌خورد.

۲-۷. هر چند در مورد موضوعات متنوعی در کتاب بحث و بررسی وجود دارد، اما کتاب هیچ گاه مدعی کفایت خود در هیچ مسأله‌ای نیست و نمی‌توان آن را جامعی مطلق محسوب کرد. اما از این حیث که بسیاری از توقیعات و بیانات امام عصر علیه‌السلام در تشرفات را جمع‌آوری و شرح کرده است، می‌توان آن را جامعی نسبی در این زمینه به حساب آورد.

۳- شخصیت نویسنده و سابقهٔ علمی او

آیت الله شیخ محمد غروی قزوینی به سال ۱۳۴۵ هجری در نجف متولد شد. در دوره سطح نزد شیخ محمد رازی تهرانی، شیخ صدرا بادکوبه‌ای، شیخ مجتبی لنکرانی، سید علی بهشتی، شیخ نصراله شبستری، و در دوره خارج نزد آیات: خویی، سید عبدالهادی شیرازی، شیخ حسین حلّی، سید محسن حکیم دانش آموخت. به سال ۱۳۹۵ قمری به قم آمد. و به تألیف و تحقیق پرداخت. وی سال۱۴۳۰ هجری قمری وفات یافته است. ایشان همدرس برخی از مراجع تقلید معاصر بوده‌اند که راه علمی خود را در انتشار احادیث اهل بیت و شرح آن ادامه داده‌اند.

مرحوم غروی نوشته‌های دیگری نیز مشابه این کتاب دارند، از جمله «الامثال النبویه»، «الامثال و الحکم المستخرجه من نهج البلاغه»، «امثال و حکم الامام الکاظم و کلماته المختاره» و «الامثال و الحکم مستخرجه من کلمات الامام الرضا». علاوه بر چنین تألیفاتی، نگارشهای فقهی نیز از ایشان منتشر شده است. به عنوان نمونه می‌توان به «رسالة فی ذبائح اهل الکتاب» اشاره کرد.

ایشان هم چنین تألیفات دیگری مشابه با آن چه که ذکر شد داشته‌اند که چاپ نشده است. در شرح حال خود نوشت که به سال ۱۴۱۰ قمری نوشته، شمار این آثار به ۳۰

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

عنوان می‌رسد. «دورهٔ اصول فقه» و «مکاسب محرمه» مربوط به تقریرات درس آیت‌الله خویی از این جمله‌اند. مؤلف در پایان جلد سوم کتاب «المختار من کلمات الامام المهدی علیه السلام» بیش از سی و چهار تألیف از خود را فهرست کرده که نشان دهندهٔ پرکاری ایشان در تألیف مقالات و کتابهای حدیثی است.

مرحوم غروی کتاب المختار را با انتخاب روایتی زیبا، به امام زمان علیه السلام تقدیم کرده است. این روایت که از امام حسن عسکری خطاب به امام زمان علیهما السلام است، علاوه بر پیش‌بینی مشکلات امام زمان علیه السلام در دوران غیبت و لزوم زیست مخفی ایشان از مردم، بشارتهایی نیز از ظفر و پیروزی دوران ظهور آن حضرت را در خود جای داده است. (به نقل از کمال الدین ج ۲ ص ۴۴۸)

نگارنده سپس با شعری از سید ابن طاووس، نگارش چنین کتابی را لطفی از جانب امام عصر بر خود دانسته و نهایتاً به لسان برادران یوسف در برابر برادر، از امام زمان پر کردن «کیل» خود را درخواست می‌کند.

به هر حال نویسنده در دو زمینهٔ انتخاب روایات و شرح آنها، حضور پر رنگی دارد و رد پای مکتب فکری و فقهی نجف اشرف، در لابلای صفحات کتاب، قابل پیگیری است.

در مقدمهٔ کتاب نیز هدف از تألیف آن، نشر علوم اهل بیت علیهم السلام، بیان محاسن کلام ایشان و تلاش برای احیای امر آنان –همان گونه که خود دستور داده‌اند– بیان شده است.

۴- بنیهٔ جامع:

در ساماندهی متن این کتاب، دو دسته از روایات مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۴-۱- نقل‌هایی که مربوط به امام زمان علیه السلام است که در منابع محدودی شکل گرفته است. نویسنده در این بخش به کتابهای متقدمین به ویژه «*کمال الدین*» شیخ صدوق و «*الغیبه*» شیخ طوسی، «*الغیبه*» نعمانی و «*الاحتجاج*» مرحوم طبرسی توجه ویژه دارد و به

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

دقت آن منابع را مورد توجه قرار می‌دهد. این البته منافی توجه ایشان به منابع متأخر قابل اعتمادی نظیر «*بحارالانوار*» مجلسی، «*العبقری الحسان*» مرحوم نهاوندی و «*جنت المأوی*» محدث نوری نیست.

نگارنده حتی از برخی کتب معاصران نظیر «*ابواب الهدی*» میرزا مهدی اصفهانی کلماتی را به نقل از امام زمان علیه‌السلام نقل و شرح کرده است. مؤلف معیارهای خود برای اعتماد به اخبار منقول از امام زمان علیه‌السلام را تشریح نکرده، اما به نظر می‌رسد یکی از مهمترین معیارهای نگارنده، شخصیت راویان احادیث است. وگرنه تقدم و تأخر اثر، تأثیر چندانی در انتخاب آن نداشته و از پراکندگی قابل قبولی برخوردار است.

آن چنان که در مقدمهٔ کتاب اشاره شده است، جهت جمع‌بندی روایات منقول از ناحیهٔ امام عصر علیه‌السلام، نگارنده به بسیاری از تألیفات در این باره مراجعه داشته و از تمام کتاب‌های معاصر و یا پیشین در این زمینه نظیر کتاب «*کلمة الامام المهدی* علیه‌السلام» نوشته سیدحسن شیرازی و ترجمهٔ آن بهره برده است. فهرست کاملی از این کتابها در مقدمهٔ کتاب ذکر شده که جهت اختصار، از بیان همهٔ آن صرف نظر می‌شود.

۴-۲- روایاتی که در شرح دسته اول انتخاب شده که تنوع بسیاری از حیث منابع دارد و نشان دهندهٔ تسلط نویسنده بر روایات است، در روزگاری که نرم افزارهای کامپیوتری موجود نبود. اهم کتابهایی که در انتخاب روایات جهت تشریح بیانات امام عصر علیه‌السلام مورد انتخاب نویسنده قرار گرفته عبارتند از:

۴-۲-۱- کتب روایی دست اول شیعه مانند کتب اربعه، *غیبت* شیخ طوسی و مرحوم نعمانی، *ارشاد* شیخ مفید، *کمال‌الدین*، *خصال*، *توحید* صدوق، *عیون*، *کامل الزیارات*، *محاسن* برقی و...

۴-۲-۲- جوامع روایی متأخر شیعی مانند *بحارالانوار*، *وسائل* الشیعه، *مستدرک الوسائل* و...

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

۴-۲-۳- تفاسیر روایی متقدم و متأخر مانند «*تفسیر منسوب به علی بن ابراهیم قمی*»، «*تفسیر الصافی*» و «*تفسیر البرهان*» و «*مجمع البیان*» در میان تفاسیر شیعی و تفسیر «*الجامع لاحکام القرآن*» قرطبی و «*تفسیر کبیر*» فخر رازی در میان منابع اهل سنت

۴-۲-۴- کتب ادعیه مانند *صحیفه سجادیه* و *مهج الدعوات*

۴-۲-۵- نگارنده بعضاً از کتابهای دست دوم روایاتی را نقل و به آن اعتماد کرده است. مانند «*عدة الداعی*» ابن فهد حلی در میان منابع شیعی و «*عقد الدرر فی اخبار المنتظر*» یوسف بن یحیی مقدسی شافعی در میان منابع اهل سنت

به هر حال آن چنان که در مقدمهٔ کتاب نیز اشاره شده است، نویسنده اخباری را که صدورش برای او قطعی شده، نقل کرده و در این راه، «صحیح بودن» اصطلاحی برای او ملاک عمل نبوده است. در برخی موارد به روایات مرسل نیز اعتماد کرده و متن روایات را ملاک انتخاب آن قرار داده است.

به جز موارد مذکور، مؤلف در شرح لغات برخی از روایات، توجه خاصی به کتب لغت عربی و کتابهای رجالی داشته که بیان تمام آنها خارج از حوصلهٔ این نوشتار است.

۵- نمونه‌هایی از شرح‌های نویسنده بر روایات امام عصرعلیه‌السلام:

هر چند که شروح مندرج در ذیل جملات این کتاب در مسائل متعددی از علوم اسلامی است، اما ذیلاً جهت آشنایی با سبک و مذاق علمی مؤلف، به بخشهایی از کتاب اشاره می‌گردد.

۵-۱- توجهات رجالی

هر گاه که از بزرگان امامیه سخن گفته است در پاورقی به شکلی مختصر و موجز، به بیان احوال رجالی ایشان پرداخته و طبقهٔ آن راوی و برخی حالات وی را بیان کرده است. (ج ۱، ص۳۶)

نویسنده در بسیاری از موارد دیگر نیز در متن کتاب به بحث‌های رجالی در مورد

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

روایات پرداخته است. گاه با معرفی راوی وضعیت رجالی او را مشخص می‌کند (ج ۲ صص ۵۰۵ تا ۵۰۹ در مورد کفعمی) و گاه با تذکر به مشترک بودن نام راوی میان راویان مختلف (مانند حسن بن راشد)، او را از دیگران تمیز می‌دهد و حال رجالی‌اش را معلوم می‌نماید. (ج۳ ص ۴۳)

۵-۱-۱- نگاه نویسنده به نظرات رجالی آیت الله خویی

در بحث‌های رجالی، از آن جا که ایشان از شاگردان مرحوم آیت الله خویی محسوب می‌شود، به نظرات رجالی استاد فقید خود توجه کاملی دارد. نسبت به نظرات استاد خویش، اظهارنظر می‌نماید.

در این میان گاهی به نقل عین عبارات کتاب «*معجم رجال الحدیث*» ایشان می‌پردازد. مثلا در شرح حال شیخ صدوق، ضمن نقل نظر آیت الله خویی، آن را تأیید می‌کند. (ج۱ص۶۲) یا در مورد محمد بن جعفر اسدی اتهام جبری بودن او را رد می‌کند و نظر استاد خود را تأیید می‌نماید. (ج۲ ص ۱۱۵)

گاهی نیز به نقد کتاب *معجم رجال الحدیث* استاد خویش پرداخته و در نقد قضاوتهای رجالی ایشان نیز نکاتی را گوشزد می‌کند. مثلاً در مورد محمد بن علی بن بلال -که از اصحاب امام حسن عسکری علیه‌السلام بود و به خدمت امام زمان نیز مشرف شده بود و بعدها در زمره‌ی مدعیان دروغین نیابت آن حضرت در آمده بود- نظر آیت الله خویی در مورد وثاقت چنین شخصیتی را علی رغم فاسد العقیده بودن (*معجم رجال الحدیث* ج۱۶ص۳۰۹ تا ۳۱۶) رد می‌کند و نفرین امام عصر علیه‌السلام بر او و امثال او را، باعث رد روایاتشان می‌داند. (ج۱ ص۴۰)

هم چنین گاهی نسبت به نظر آیت الله خویی نسبت به ضعیف بودن برخی روایات اعتراض می‌کند و نظر ایشان را رد می‌نماید. (ج۱ ص ۱۱۲)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

۵-۱-۲- شخصیت‌شناسی مشاهیر شیعه در دوران غیبت صغری و اوایل غیبت کبری

از آنجا که برخی از روایات انتخاب شده، بعضاً روایاتی در مدح و طعن برخی شخصیتها به ویژه در دوران غیبت صغری است، حال رجالی برخی از مشاهیر این دوره نیز از لابلای نقل‌ها و تحلیل‌ها مشخص می‌شود. به ویژه در مورد جعفر کذاب، نقل برخی عبارات حضرت حجت علیه السلام حاکی از بی‌قیدی او به فرایض شرعی و مشغول بودنش به برخی گناهان و بی‌اطلاعی‌اش نسبت به موازین دینی است. (ج ۱ ص ۴۷)

نویسنده همچنین در بخش قابل توجهی از کتاب (ج ۲ صص ۸۱-۹۱) به شرح حال مدعیان دروغین سفارت در ایام غیبت صغری پرداخته و توقیعات امام زمان در انکار ایشان و لعن و نفرین بر آنان را نقل کرده است. افرادی نظیر حسن شریعی، محمد بن نصیر نمیری، احمد بن هلال کرخی و محمد بن علی بن هلال در زمرهٔ این مدعیان دروغین قرار دارند.

هم چنین حال رجالی برخی از ثقات شیعه در این عصر نظیر نواب اربعه و سایر شیعیانی که توقیعات، خطاب به ایشان صادر گشته و یا موفق به زیارت امام زمان علیه السلام شده‌اند، در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. مثلا در مورد شیخ مفید رحمة الله علیه، نگارنده شرح حال مفصلی از حیات علمی و اجتماعی این فقیه بزرگ به خواننده ارائه می‌کند و به نقد نظرات آیت‌الله خویی در صحت انتساب توقیعات شیخ مفید می‌پردازد و ضمن رد نظر استاد خود، این توقیعات را صادره از امام عصر علیه السلام و خطاب به شیخ مفید و نشانهٔ علو درجهٔ علمی وی معرفی می‌نماید. (ج ۲ صص ۴۳۵ تا ۴۶۹)

۵-۲- حل تعارض ظاهری روایات

نویسنده به پاسخگویی به برخی شبهات در مورد عبارات امام زمان علیه السلام نیز همت گمارده و با استفاده از آیات و روایات، به حل مسائل پرداخته است. مثلا در توقیعی که امام عصر علیه السلام در آن برای خود و شیعیان «روح الیقین» و «حسن عاقبت» و «رهایی از

گمراهی و ضلالت» مسئلت می‌فرماید، به بررسی و پاسخ به این سوال می‌پردازد که آیا چنین عباراتی در شأن یک معصوم است و آیا این عبارات در تعارض با مقام عصمت نیست؟ (ج۱:صص۸۲ تا ۸۶) در پاسخ به این مسأله ایشان ضمن بررسی و نقد برخی پاسخهای موجود، نهایتا این گونه ادعیه را از قبیل «ایاک اعنی و اسمعی یا جاره» می‌داند و ذوات مقدسه اهل بیت را از معرض چنین خطاهایی باشند، مصون می‌داند.

۵-۳- تذکرات اخلاقی

نگارندهٔ این اثر، از تنبه و توجه دادن به نکات اخلاقی در ضمن بیان کلمات امام عصر علیه‌السلام غافل نبوده و به بهانه‌های مختلف، مباحث مهم اخلاقی را به خواننده گوشزد کرده است. یکی از مهم‌ترین مباحثی که در این کتاب در مواضع مختلف بدان پرداخته شده، عرض اعمال شیعیان بر امام زمان در زمان‌های خاصی از ایام هر هفته است. استناد وی برای این بحث به آیهٔ ۱۰۵ سورهٔ توبه «قل اعملوا فسیری الله عملکم و رسوله و المومنون» و هم چنین این کلام امام عصر علیه‌السلام است که: «مَا دَامَتْ دَوْلَةُ الدُّنْيَا لِلْفَاسِقِينَ فَإِنَّا نُحِيطُ عِلْماً بِأَنْبَائِكُمْ وَ لَا يَعْزُبُ عَنَّا شَيْءٌ مِنْ أَخْبَارِكُم». (احتجاج ج۲ ص ۴۹۷)

نویسنده با تذکر به رؤیت اعمال انسان توسط امام زمان علیه‌السلام، خواننده را متوجه این مطلب می‌سازد که امام با دیدن اعمال نیک انسان شادمان می‌شود و از دیدن گناهان و آلودگی‌ها، قلب مطهرش آزرده می‌گردد. لذا بر شیعیان لازم است که سعی و تلاش خود را در راه اطاعت خداوند و عمل به فرایض دینی به کار بندند تا امام عصر پس از مشاهدهٔ اعمال ایشان، خشنود شود و بر ایشان دعا فرماید. همچنین در صورت لغزش فوراً توبه کنند تا قلب امام زمان علیه‌السلام با رؤیت اعمال ایشان آزرده نگردد. (ج۱ص۱۳۰ و ج۳ ص ۱۴)

یکی دیگر از تذکرات اخلاقی این کتاب که در شرح بیانات آن حضرت در تشرفات ایام غیبت مورد توجه قرار گرفته، لزوم تمسک و توسل به آن امام همام در زندگی است. نگارنده با استشهاد به دستگیری‌های امام زمان از شیعیان در دوران غیبت و با بهره

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

گیری از برخی کلمات ایشان، خواننده را به این سمت سوق می‌دهد که در مشکلات و گرفتاری‌ها، به آن حضرت توسل کند و از دستگیری ایشان بهره‌مند گردد. (ج ۲ ص ۱۲۵)

۵-۴- بیان نکات فقهی:

نویسنده و شارح محترم به جهت تبحر در فقه، در ذیل برخی از روایات نقل شده، مباحث فقهی را مطرح کرده است. مثلا عبارت آن حضرت را آورده که در پاسخ به پرسشی در مورد روش قضاء تسبیحات فراموش شده در نماز جعفر فرمودند: «إِذَا سَهَا فِي حَالَةٍ مِنْ ذَلِكَ، ثُمَّ ذَكَرَ فِي حَالَةٍ أُخْرَى، قَضَى مَا فَاتَهُ فِي الْحَالَةِ الَّتِي ذَكَر» (الغیبه شیخ طوسی ص ۳۷۶). آنگاه وارد بحث فقهی می‌شود که آیا می‌توان این کلام امام زمان علیه السلام را به نمازهای دیگر و نمازهای واجب نیز تسری داد یا خیر؟

سپس با ورود به مباحث فقهی، این چنین استدلالاتی را قیاس معرفی کرده که در فقه شیعی جایز نیست و لذا چنین احتمالی را رد می‌کند.

عدم استحباب استلام حجرالاسود در صورت تزاحم برای دیگر زائران، یکی دیگر از مسائلی است که به ذیل یکی از جملات امام عصر در یکی از تشرفات به محضر ایشان در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته است. نویسنده ابتدا به نقل روایاتی در استحباب استلام حجرالاسود پرداخته و سپس با نقل روایات متعدد در شرح و توضیح بیان امام زمان، نشان داده است که این استحباب در صورت ایذاء حجاج و زائران وجهی ندارد. (ج۳ ص ۹)

بیان نکات مهمی در مسألهٔ لباس نمازگزار، به بهانهٔ نقل جملاتی از توقیع دیگر امام زمان علیه السلام در این کتاب مورد توجه قرار گرفته است. (ج۲ ص ۲۲۰ و ۳۸۶)

۵-۵- بیان نکات اعتقادی

بخش قابل توجهی از شروح نویسنده بر روایات امام عصر در این کتاب، به توضیح مبانی اعتقادی و مطالب پیرامون آن اختصاص دارد. نمونه‌های ذیل مشتی از

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

خروار مطالب ارائه شده در این کتاب گران سنگ است:

۵-۵-۱- دوام امامت، از زمان خلقت حضرت آدم تا کنون

یکی از مهمترین مباحث اعتقادی و کلامی شیعه، پیوستگی امر وصایت و حضور مکرر حجج الهی در میان مردم از زمان حضرت آدم علیه‌السلام تا برپایی قیامت است. بسیاری از بزرگان شیعه در جوامع‌روایی خود، به این بحث پرداخته‌اند و روایات متعددی را در این زمینه نقل کرده‌اند. (مانند *کمال الدین* باب ۲۲، *الکافی* باب ۱ و ۵ از کتاب الحجه، *بصائر الدرجات* بخش ۱۰ از باب ۱۰و...)

در کتاب «*المختار*» نیز با اشاره به توقیعات امام زمان علیه‌السلام در این موضوع، مکررا این بحث مورد توجه قرار گرفته است. از آن جا که چنین مباحثی به ویژه در دوران آغازین غیبت صغری، در توجه شیعیان به لزوم وجود امام در هر زمان الهام بخش بوده است، بارها در توقیعات امام زمان علیه‌السلام در این دوره نیز مورد اشاره قرار گرفته است. مرحوم غروی نیز در جایگاه‌های متعددی به توضیح در این زمینه دست زده است. از جمله در شرح عبارت "اذا افل نجم طلع نجم" (*الغیبه* للطوسی ص۲۸۶) به بررسی این مسأله پرداخته و وجوه شباهت میان امام و ستاره را با عنایت به آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام مورد توجه قرار داده است. (ج۱ ص۱۳۲)

مثل این که: ستارگان باعث روشنایی آسمان هستند و امامان نیز با روشنگری خود در مباحث علمی، راه زمینیان در شناخت وظایف خود را روشن می‌کنند. دو دیگر آن که ستارگان هدایتگرند (نحل۱۶) و امامان نیز شأن هدایتگری مردمان را برعهده دارند. سوم آن که ستارگان زینت آسمان هستند (صافات۶) و امامان نیز زینت زمین و مایهٔ مباهات انسان‌ها هستند. چرا که امام تنها عبادت کنندهٔ واقعی پروردگار بر روی زمین است. چهارم آن که ستارگان باعث رجم شیاطین می‌شوند (ملک ۵) و امامان علیهم‌السلام نیز با هدایتگری خود، راه را بر شیطان می‌بندند و انسان را در برابر توطئه‌های این دشمن بزرگ حفظ می‌کنند.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

۵-۵-۲- نفی غلو:

مقابله با غلو در سیره و بیانات اهل بیت علیهم‌السلام نمود فراوان دارد و در کلمات حضرت حجت علیه‌السلام نیز نفی این مسأله به چشم می‌خورد. نگارنده نیز در ذیل برخی جملات آن حضرت، به رد این مسأله پرداخته و ابعاد مختلف آن را تشریح کرده است. مثلا: جمله از امام زمان علیه‌السلام را آورده که آن حضرت فرمودند: **آبَائِي مِنَ الْأَوَّلِينَ آدَمَ وَ نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى وَ غَيْرِهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ مِنَ الْآخِرِين** (احتجاج ج ۲ ص ۴۷۳)

آنگاه به بحث غلو پرداخته و پس از معرفی دسته‌های غلات و عقاید ایشان و تفاوت برخی عقیده ها، به نفی این عقیده از دیدگاه شیعهٔ امامیه پرداخته و بر مخلوق بودن و مولد بودن امامان را تأکید کرده است.

۵-۵-۳- لزوم اطاعت و تبعیت از اهل بیت

نویسنده ذیل زیارت آل یس «**السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ إِذَا أَرَدْتُمُ التَّوَجُّهَ بِنَا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَ إِلَيْنَا فَقُولُوا كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى سَلَامٌ عَلَى آلِ يس**» به لزوم و همراهی توجه و اطاعت از اهل بیت با اطاعت از خداوند متعال پرداخته است. وی با استناد به آیه‌ی «**من یطع الرسول فقد اطاع الله**» (نساء ۸۰) و «**اطیعوا الله و اطیعو الرسول و اولوالامر منکم**» (نساء ۵۹) اطاعت از اهل بیت را مساوی اطاعت از رسول خدا و پیروی خداوند بیان کرده است.

هم چنین از آن جا که ائمه علیهم‌السلام باب خداوند و دروازه ورود به درگاه حضرت حق هستند (زیارت جامعه کبیره)، لذا راه توجه به خداوند، از مسیر اطاعت از ایشان و عمل آنچه آنان مشخص کرده‌اند می‌گذرد. (ج ۱ صص ۱۲۵ تا ۱۲۷)

۵-۵-۴- عصمت اهل بیت و مفهوم آن

یکی دیگر از مفاهیمی که مولف به توضیح دربارهٔ آن پرداخته، مسألهٔ عصمت اهل بیت و مفهوم آن از دیدگاه لغوی و اصطلاحی است. نگارنده ضمن تبیین این

بحث، به دفاع از آن پرداخته و مفهوم دعای امام زمان بر عصمت یافتن از مهلکه‌ها را دوام آن حالت از جانب پروردگار و یا ازدیاد بندگی و عبودیت برای ایشان دانسته است. عبارت «**عصمنا الله و ایاکم من المهالک و الاسواء**» (الغیبه ص۲۸۷) از امام عصر علیه‌السلام در توقیعی شریف مطرح شده است.

۵-۶- شرح روایات مشکل

در بیان جملات امام زمان علیه‌السلام آن جا که نگارنده احساس کرده که درک روایتی مشکل است، به شرح و تفسیر آن روایت پرداخته و وجوه حمل روایت را تشریح کرده است. مثلا در روایتی که مربوط به پیش بینی اهل بیت علیهم‌السلام از نحوهٔ برخوردِ به ظاهر خشن امام زمان علیه‌السلام با امر و نهی کنندگان به ایشان در دوران ظهور است، ذیل عبارت «**ادیروه فادیرونه**» (*بحارالانوار* ج۲ ص ۳۵۵) معنی امر و نهی به امام و چرایی برخورد امام زمان با گویندهٔ چنین نهی و امری را توضیح داده است. ایشان در این بخش این را محتمل می‌داند که شاید برخورد خشن امام زمان به علت سرپیچی کردن از اوامر و نواهی ایشان بوده و متخلف را شایستهٔ چنین تنبیهی نموده و شاید از طغیانگران و عصیان پیشگان دوران بوده که امام را امر به منکر و نهی از معروف کرده است، علت برخورد امام با او را تبیین می‌کند. (ج۱ ص ۱۲۱)

مرحوم غروی گاهی برای شرح یک روایت دشوار، به نقل بیست حدیث متوسل می‌شود تا بتواند معنای واقعی شیعه و محب را تبیین کند و مفهوم «**حمقاء شیعه**» را روشن سازد و تعارض ظاهری این عبارت با عبارات مربوط به ارج و قرب مقام شیعه را برطرف سازد. (ج۱ صص ۴۹ تا ۵۷)

۵-۷- اشاره به مصائب اهل بیت

از آنجا که اشاره به مصائب اهل بیت عصمت و طهارت، جایگاه ویژه‌ای در بیانات امام عصر علیه‌السلام داشته است و زیارتهایی نیز از آن حضرت نقل شده که محتوای

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

بخشی از آنان بیان همین مصائب است، نویسندهٔ کتاب *المختار*، در مواضع متعددی به بیان و شرح این عبارات پرداخته است. یکی از مهمترین منابع در این بخش، زیارتی با عنوان «زیارت ناحیهٔ مقدسه» است که مربوط به زیارت حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام در روز عاشورا می‌باشد. امام زمان در این زیارت، ضمن سلام بر جد مظلوم خویش، به بیان بخشی از مصائب آن حضرت در روز عاشورا می‌پردازند و عبارات جانگذازی را در وصف آن حضرت و خاندان پاک ایشان و کیفیت شهادتشان بیان می‌کنند. نگارندهٔ فقید کتاب *المختار* در مواضع متعددی از این کتاب، ضمن نقل عبارات آن زیارت شریف، به شرح و بسط آن و تبیین جایگاه امام حسین علیه السلام و عزاداری برای ایشان در دیدگاه حضرت حجت می‌پردازد. (ج ۲ صفحهٔ ۴۰، ۴۵، ۳۱۲ و...)

۶- فهرستهای پایان کتاب:

مسألهٔ مهم دیگری که در مورد این کتاب باید به آن توجه داشت، فهرست‌های پایانی جلد سوم این کتاب است. شانزده فهرست مفصل، شامل: فهرست آیات قرآن، احادیث قدسی، فهرست احادیث، فهرست توقیعات، کلمات و کتابها، داستانها، اسامی اهل بیت، اعلام، مسائل شرعی و فقهی، اماکن، اشعار، مثلها، قبیله‌ها و فهرست منابع مورد استفاده، از جملهٔ این فهرست‌ها است. این بخش از کتاب حدود نیمی از جلد سوم کتاب (بیش از۳۰۰ صفحه) را به خود اختصاص داده و باعث ساده‌تر شدن جستجوی مطالب کتاب می‌گردد. هر چند که این فهرست مفصل، کارایی کتاب را بالا برده است، اما متأسفانه این فهرست دچار نواقصی نیز هست. مثلاً در پاورقی‌های کتاب به نقل از برخی کتب تصریح گشته، حال آن که آن منبع در فهرست منابع ذکر نگردیده است.

۷- برخی اشکالات در روش تألیف:

کتاب گرانسنگ *المختار فی کلمات الامام المهدی* علیه السلام، کتابی ناب با مطالبی بسیار

بلند و عالمانه و ابتکاری است که مانند آن (یعنی شرح کلمات امام عصر(ع)) کمیاب یا نایاب است، اما در تألیف آن برخی اشکالات جزئی نیز به چشم می‌خورد به اهم این اشکالات اشاره می‌گردد.

۷-۱- اولین اشکال در روش تألیف این کتاب، روش دسته‌بندی مطالب است. چرا که دسته بندی مطالب بر اساس حروف الفبایی ابتدای عبارت، یافتن مطالب را دشوار کرده است. البته نمایه‌ها و فهارس مفصل در پایان کتاب، تا حدودی از این معضل کاسته است.

۷-۲- دومین اشکالی که در یکی دو موضع از کتاب به چشم می‌آید، پاورقی‌های مفصل و نقل برخی مطالب در فضایل اهل بیت در پاورقی است که باعث ایجاد گسستگی در متن می‌شود. مثل آن چه در صفحات ۳۱ تا ۳۵ جلد اول رخ داده است.

۷-۳- در بحث تعارض روایات، نویسنده گاه ضمن بیان تعارض، تلاشی نیز برای رفع تعارض نمی‌کند. حتی روایتی را بر روایت دیگر ترجیح نمی‌دهد و تنها به ذکر تعارض اکتفا می‌کند. مثلا در مورد روایات نحوه کشته شدن سفیانی، بعد از نقل اقسام روایات در این زمینه، نهایتاً هیچ یک را بر دیگری ترجیح نمی‌دهد، شاید از آن رو که نتوانسته نظر قاطع بدهد. (ج۲ ص ۷۴)

۸- پیشنهاد

با توجّه به ابتکاری بودن این کتاب در موضوع خود، و تسلّط مؤلف بر مبانی فقاهتی در شرح حدیث، و ضرورت توجّه یافتن جامعه شیعی به حضرت بقیة الله و کلمات نورانی ایشان، پیشنهاد می‌شود که ترجمهٔ فارسی این کتاب در دستور کار شخصیت‌ها و مراکز علمی قرار گیرد. و حتی در قالب پایان‌نامه نیز می‌توان به این کار، اهتمام کرد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1393.12.45.6.2]

منابع

قرآن کریم

ابن بابویه، محمد بن علی، *کمال الدین و تمام النعمه*، انتشارات اسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۹۵ قمری، تهران

بنی هاشمی، سید محمد، *راز پنهانی و رمز پیدایی*، انتشارات نیک معارف، چاپ دوم، ۱۳۸۸، تهران

خویی، سید ابوالقاسم، *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة*، مرکز نشر آثار شیعه، ۱۴۱۰ قمری، قم

طبرسی احمد بن علی، *الإحتجاج علی أهل اللجاج*، نشر مرتضی، چاپ اول، ۱۴۰۳ قمری، مشهد

طوسی، محمد بن الحسن، *الغیبه*، دارالمعارف الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۱۱ قمری، قم

غروی، محمد. المختار من کلمات الامام المهدی علیه‌السلام. قم: مهر، ۱۴۱۴ق.

_____. *زندگی نامهٔ خود نوشت*. ترجمه: محسن صادقی. پایگاه اینترنتی مؤسسه کتابشناسی شیعه، قم، ۲۲ مرداد ۱۳۹۳ شمسی.

مجلسی، محمد باقر، *بحارالانوار*. دار احیاءالتراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ قمری، بیروت